

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

НИЗОМИЙ НОМЛИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ

*Ф. Муҳамедов, С. Очилов,
М. Ҳайдаров, З. Исмоилова,
Л. Нурмуҳамедова*

БОЛА ТАРБИЯСИ КОНЦЕПЦИЯСИ

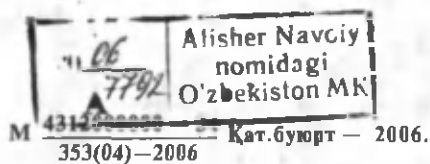
„О‘ҚИТУВЧИ“ НАШРИЁТ-МАТБАА ИЖОДИЙ УЙИ
ТОШКЕНТ — 2006

74.200 Тарбия назарияси ва услуби

Ўзбекистон олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2005 йил 18-майдаги 107- сонли буйруғига асосан тузилган муаллифлар гуруҳи „Бола тарбияси концепцияси“ни яратди. У бола тарбияси билан шуғулланувчи барча ташкилот ва муассасаларга, педагог илмий ходимларга, амалиётчиларга, мактабгача тарбия муассасалари ва умумтаълим мактабларига, академик лицей ва касб-хунар коллежларига, ота-оналарга тавсия этилади.

Тақризчи: профессор К. Ҳошимов

10-32147/081



ISBN 5—645—04592—02

© „O'qituvchi“ НМИУ, 2006

КИРИШ

Инсон мўъжизалари майдонидаги иймон ва эътиқод, ҳалоллик ва поклик, диёнат, одоб ва ахлоқ юксаклиги сингари фалсафий-ижтимоий-педагогик ҳодисалар миллий истиқлол ғояси ва мафкурасининг негизини ташкил қилади. Зеро, ҳар қандай тараққиёт ўша педагогик тамойилларни амалга ошириш билан боғлиқдир.

Бу ҳақда Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Каримов шундай дейдилар: „Келажак бугундан бошланади. Ҳозир тарбия масаласига эътибор қилинмаса, келажак бой берилади. Тарбиядан ҳеч нарсани аямаймиз!

Маънавий ва ахлоқий покланиш, иймон, инсоф, диёнат, ор-номус, меҳр-оқибат ва шу каби чинакам инсоний фазилатлар ўз-ўзидан келмайди. Ҳаммасининг заминиди тарбия ётади“. Демак, тарбия бола туғилиши биланоқ бошланиши лозим. Инсоннинг чақалоқлиги ва болалигидаги тарбияси унинг онги ва шуурида бир умр муҳрланиб қолади. Шунинг учун юртбошимиз тарбия масаласига диққат-эътиборни қаратмоқдалар. Бу муаммони ҳал қилишда давлат бош ислоҳотчи экани алоҳида таъкидланади.

Демак, бола тарбияси бўйича махсус қўлланмалар, дарсликлар, ўқув дастурлари ва режалари яратиш бугунги куннинг долзарб ва муҳим масаласидир. Бу борада бола тарбияси концепцияси зарурий йўлланма вазифасини ўтайди.

1. Жамият ва бола тарбияси

Жамиятнинг келажаги, равнақи ва тараққиёти тарбия билан бевосита боғлиқдир. Зеро, тарбия инсон тафаккурини юксалтиради.

Мамлакатимиз мустақилликка эришгач, юртбошимиз ўзининг илк нутқ ва маърузаларида, биринчи асарларидаёқ тарбия масаласини тўғри йўлга қўйишга эътиборни қаратди. Айниқса, „Ўз-ўзини англашнинг тикланиши“, „ҳар бир фуқаронинг мустақил давлат билан мағрурланиши“, „ўзбекларнинг миллий гурурини маънавий юксалтириш“, „ўз халқига, унинг анъаналарига, тили ва маданиятига муҳаббат ва ҳурматни тарбиялаш“ ҳақидаги пурмаъно фикрлари тарбия муаммоларини тўла ҳал қилиш учун дастуруламалдир.

Президентимиз Ўзбекистонда барпо этилаётган янги эркин демократик жамиятни ривожлантириш ва мустаҳкамлашда, олиб борилаётган барча ислоҳотларда тарбиянинг зарурлиги ва муҳимлигини қайта-қайта таъкидлайди. Юртбошимиз „.... сиёсий-маънавий ислоҳотларда ҳам, миллий тарбияни юксалтиришда ҳам давлат бош ислоҳотчи бўлишини тан олишимиз керак ва тегишли қонунлар орқали маънавий йўналишларнинг пойдеворини асослаб беришимиз даркор“лигини давлат аҳамиятига эга бўлган масала сифатида қарайди.

Дарҳақиқат, тарбия, хусусан миллий тарбия давлат ва жамият тараққиётида муҳим ўринни эгаллайди. Тарбия ишида давлатнинг бош ислоҳотчи бўлиши сиёсий-ижтимоий, тарихий-фалсафий аҳамият касб этади.

Ўзбек халқининг тарихига назар ташланса, бир умр тарбия муаммосини ҳал қилиш асосий ўринни эгаллаган. Мўътабар „Авесто“да ҳам, Муқаддас Куръони Каримда ҳам, пайғамбаримиз Муҳаммад (с. а. в.) ҳадисларида ҳам, шунингдек, Ал-Бухорий, Ат-Термизий, Аҳмад Яссавий, Нақшбанд, Фиждувоний, Шайх Нажмиддин Кубро, Имом Ғаззолий каби фузалую уламоларимиз ўғитларида ҳам, қолаверса, Юсуф Хос Ҳожиб, Ал-Беруний, Ал-Форобий, Аз-Замахшарий, Алишер Навоий, Огаҳий сингари олиму шоирларимиз асарларида ҳам тарбия масаласига алоҳида эътибор берилган.

Юқоридаги далиллар ҳар бир тарихий даврда, ҳар қандай жамиятда тарбиянинг зарурлигини кўрсатади. Зотан, жамият тараққиётини, инсон фаровонлигини тарбиясиз тасаввур қилиш қийин.

Одам туғилганидан бошлаб умрининг охиригача тарбияланади ёхуд тарбия олади. Демак, инсон келажаги, ҳаёт ва турмуш, кўпинча, тарбия билан боғлиқ. Шундай экан инсон тарбияси у чақалоқлигидан бошланади. У болалигида қандай тарбияланган бўлса, унинг хулқ-атвори, ахлоқ-одоби шунга қараб шаклланади.

Шунинг учун бизнинг жамиятимизда бола тарбиясига асосий диққат-эътибор қаратилган. Халқимизда „Болалар — келажагимиз“ деган ҳикмат бор. „Кадрлар тайёрлаш миллий дастури“ да шу ҳикмат ўз ифодасини топган бўлиб, унда эркин фуқаролик жамиятини маънавий баркамол, эътиқоди бутун, ахлоқий пок, одобли авлод бунёд эта олиши алоҳида қайд қилинган.

Демак, ёш мустақил Ўзбекистон жамияти тараққиёти ва унинг келажаги асосини бола тарбияси ташкил қилади. Жамият равнақи билан бола тарбияси муштаракдир.

2. Бола тарбиясининг мақсад ва вазифалари

Бола тарбияси уни қуршаб олган оила, ота-она, мактаб, дўстлар, атроф-муҳит, оммавий ахборот воситалари, санъат, адабиёт, табиат ва ҳоказолар орқали олиб борилади. Улар боланинг ҳам жисмоний, ҳам ақлий, ҳам маънавий ривожланиш жараёнини бошқариб бориши керак.

Тарбияга масъул барча шахслар — ота-она, ўқитувчи-тарбиячи, маҳалла фаоллари миллий истиқлол ғоясининг асосларидан бири — комил инсон ғоясини амалга оширишлари лозим. Бу ғоя миллий, умуминсоний мазмунга эга бўлиб, у олийжаноб инсонга хос энг юксак маънавий ва жисмоний баркамол инсоннинг қарор топишига етаклайди.

Комил инсонни тарбиялаш халқимизнинг азалий орзу-умиди бўлиб келган. Чунки у халқ фаровонлигини таъминлаш, давлат ва жамият тараққиёти, ҳаёт ва турмушнинг тобора яхшиланиб боришида жуда катта рол ўйнайди.

Халқимизда „Сут билан кирган жон билан чиқади“, деган ҳикмат борки, бу бола тарбияси билан бевосита боғлиқдир. Инсоннинг гўдаклиги ва болалигида берилган тарбия унинг вужудида, руҳида, қалбида доимий равишда муҳрланиб қолади. Демак, комил инсон тарбияси унинг гўдаклигидан бошланиб,

кейин у тарбия тамойиллари асосида босқичма-босқич давом этади. Бунда, албатта, боланинг ёш хусусияти, оилавий муҳити, унда шаклланиб бораётган психологик ҳолатлар, тақлидчилиги, ботиний кечинмалари, жисмоний ривожланиши ва шу каби-ларни назардан қочирмаслик лозим.

Бинобарин, бола тарбияси муайян мақсадга йўналтирилиши керак. Бизнинг жамиятимизда бола тарбияси мақсади — ҳар томонлама гармоник ривожланган, оиласи, давлат ва жамият равнақи учун фойда келтиришга қодир, ақлий ва жисмоний соғлом инсонни тарбиялаб етиштиришдан иборатдир.

Шу мақсаддан келиб чиққан ҳолда қуйидаги тарбиявий вазифаларни амалга ошириш зарур:

— ҳомиланинг она қорнида тўғри ривожланиши учун оналарга барча шарт-шароитларни яратиш;

— гўдак туғилиши биланоқ миллий тарбия урф-одатларини, анъаналарини тўлақонли ташкил қилиш;

— шартли ва шартсиз рефлекс қонуниятларига амал қилиш ҳамда уларни назорат қилиб бориш;

— боланинг жинсига мос ўйинчоқларни олиб бериш ва ўйнатишни тўғри ташкил қилиш;

— оила муҳитини соғломлаштириш;

— меҳнатга ўргатиш;

— ота-онага ҳурмат;

— ўзи туғилиб ўсган заминга ва Ватанга муҳаббат;

— биродарлик;

— ҳамкорлик;

— инсонпарварлик;

— халқпарварлик;

— ватанпарварлик;

— меҳр-оқибат;

— ўзлигини англаш;

— миллий қадриятлар ва анъаналарни қадрлаш;

— аждодлар меросини эъзозлаш ва асраш;

— Ота-она, Ватан, давлат, халқ ва жамият олдидаги бурч-ларга содиқ қолиш ва уларни амалга ошириш;

— мардлик ва жасурлик;

— ҳалоллик ва тўғрилиқ;

— малиҳлик;

— илм эгаллаш;

— иймон ва эътиқод;

— Ватани, халқи тарихидан ва бугунидан фахрланиш;

— дўстларга садоқат;

— адолат ва ҳақиқатни ҳимоя қилиш ва шу каби туйғу ҳамда фазилатларни шакллантириш ва тарбиялаш.

Зикр қилинган юқоридаги вазифаларни амалга ошириш жараёнида миллийликни унутмаслик зарур. Зеро, миллий таълим-тарбия миллий тафаккурнинг юксалиши ва теранлашувига асос бўлиб хизмат қилади. Миллий тафаккур миллий маънавият ва маърифатнинг юксак чўққиларни забт этишига кўмаклашади.

3. Тарбия ишларининг моҳияти ва мазмуни

Ўзбекистонда бола тарбияси моҳияти ўз оиласи, Ватани, жамияти ва халқига садоқатли, миллий қадрият ва анъаналарни қадрлайдиган, Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик ва динлараро бағрикенгликни таъминлашга ҳисса қўшадиган, эзгулик, ҳалоллик, адолат ва ҳақиқатни ўзида мужассам қилган комил инсонларни тарбиялашга хизмат қиладиган тарбиявий ғоялар тизимидир.

Миллий тарбия, айниқса, бола тарбияси миллий истиқлол мафкурасининг ажралмас қисми бўлиб, у:

— Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, „Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури“, миллий ва умумбашарий қадриятлар ҳамда анъаналар, аждодларимизнинг тарбия тўғрисидаги мумтоз таълимотига асосланади;

— мумтоз фузалю уламоларимиз, исломий тарбия фалсафаси, халқ анъаналари, ҳозирги замон тарбия тажрибаларидан озиқланади;

— иймон ва эътиқодни, ҳалоллик ва покликни, ишонч ва фидойиликни, меҳр-оқибатни акс эттиради;

— миллати ва халқининг гуллаб-яшнашига ҳисса қўшиш, Ватан мустақиллигини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади;

— бутун имкониятини болаларнинг илм олишига, Ўзбекистоннинг буюк келажагини яратиш руҳида тарбиялашга сафарбар қилади;

— бола онгига юрт тинчлиги, Ватан равнақи, халқ фаровонлиги, адолат ва ҳақиқат туйғуларини сингдиришни таъминлайди;

— эркин ҳаёт ва турмушга, оилага, ўзини ўзи ва Ватанни ҳимоя қилишига, қиз болаларни яхши уй бекаси бўлиш баробарида жамият равнақи учун хизмат қилишга тайёрлайди;

— жамоат орасида, ўқув муассасаларида, иш жойида, ўзидан катталар ҳузурида ўзини тута билишни ўргатади;

— сабр-қаноат, қийинчиликларни енгиб ўтиш, дадиллик, ҳар қандай вазиятда ҳам одил бўлиш каби илмлардан сабоқ беради.

Комил инсон ва соғлом авлод тарбияси бугунги тарбия ишларимизнинг асосий мезонидир. Бундан кўриниб турибдики, жамиятнинг ҳар бир аъзоси — тарбиячи ва мураббийлар, профессор-ўқитувчилар, маҳалла фаоллари, спорт устозлари, умуман, барча-барча бола тарбиясида фаол иштирок этиши ва бу борада хизмат қилиши лозим. Халқимиз „Бир болага етти қўшни ота-она“ — деб бежиз айтмаган. Демак, бола тарбияси халқимизнинг умумий ишидир.

Болани келгуси ҳаётга тайёрлаш оиланинг, маҳалланинг ва жамиятнинг муққадас бурчидир. Шунинг учун мустақиллик тантанасидан кейин бола тарбияси давлат аҳамиятига эга бўлган масала даражасига кўтарилди.

Келажак тақдири бугунги бола тарбиясининг даражаси салмоғига боғлиқ эканини асло унутмаслик керак. „Нима эксанг, шуни ўрасан“, „Қуш уясида кўрганини қилар“ каби халқ ҳикматларининг маъно-мазмуни бола тарбиясига эътибор бериш ва бу ҳақда муттасил қайғуриш лозимлигини тақозо этади.

4. Бола тарбиясининг асосий тамойил ва воситалари

Тарбия тараққиёт ҳикмати ва мезонидир. Тарбия туфайли инсон онги ўсади, идроки мустаҳкамланади, фикрлаш кўлами кенгаяди, ахлоқ-одоби юксалади, ҳаётда ўз ўрнини топади, жамият равнақига, халқ фаровонлигига нафи тегади, у шахс бўлиб шаклланади.

Боланинг шундай шахс бўлиб тарбияланиши учун қуйидаги тамойиллар муҳим рол ўйнайди.

1. Таълим ва тарбияга эгизак тушунчалар ҳамда диалектик бирлик сифатида қараш.
2. Тарбияда доимий равишда давлатнинг бош ислохотчи ва раҳнамо бўлиши.
3. Оила, мактаб, маҳалла ва жамоат ташкилотлари ҳамда давлат ва нодавлат ташкилотларининг ҳамкорлиги.
4. Тарбия бўйича узоқ муддатли стабил дарсликлар, ўқув

қўлланмалар ва қўшимча қўлланмалар яратиш, уларга фан характериға мос қилиб миллий истиқлол ғоясини сингдириш.

5. Бола тарбиясига оид миллий қадриятлар ва халқ анъаналарини муттасил қайта тиклай бориб, уларни ҳаётға татбиқ этиш.
6. Бола тарбияси самарасини оширишға кўмак берадиган янги педагогик технологияларни кенг жорий қилиш.
7. Бола тарбияси бўйича илмий-тадқиқот ишларини янада ривожлантириш, шу ишға ёшларни кўпроқ жалб этиш.

Юқорида зикр қилинган бола тарбияси тамойиллари миллий қадриятлар ва халқ анъаналари, мумтоз тарбия фалсафаси, ҳозирги замон тарбия технологияси, миллий истиқлол ғояси, „Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури“нинг негизини ташкил қилади. Улар тўла амалға оширилса, келажаги буюк давлатнинг пойдевори мустақкам қурилади, жамият маънавий-ахлоқий, ижтимоий-маърифий жиҳатдан мустақкамлана боради.

Тарбия равнақи тамойилларини амалға ошириш қуйидаги воситаларни вужудға келтириш ва улардан унумли ҳамда самарали фойдаланишни тақозо этади:

- оила тарбиясида бува-буви, ота-она, ака-опалар иноқлиги;
- маҳалла фаоллари ва маҳаллада ташкил қилинган тарбия шохобчалари: ўйин майдонлари, турли тўғарақлар ва шу кабилар;
- мактабда дарс жараёнида ёхуд мактабдан ва синфдан ташқари тарбиявий ишлар;
- миллий ахборот воситалари, радио ва телекўрсатувлар;
- ҳомий ташкилотлар, корхона ва муассасалар;
- болалар боғчалари;
- болалар театрлари, ашула ва рақс дасталари;
- болалар кутубхоналари;
- халқ оғзаки ижоди ва болалар адабиёти намуналари.

Ушбу бола тарбияси учун зарурий восита ва омиллар боланинг гармоник ривожланишиға, унинг зеҳни ўткир, кенг мушоҳадали, юксак ахлоқ-одобли, фикри теран бўлиб етишишиға, жамиятнинг фаол иштирокчисига айланишиға, комил инсон бўлишиға самарали таъсир қилади. Тарбия жараёнида тарбия учун масъул шахслар юқорида таъкидланган тарбия тамойил ва воситаларидан унумли, ижодий фойдаланишлари лозим.

5. Бола тарбиясининг босқичлари

Бола тарбияси ҳамма даврда, барча жамиятларда ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, унга асосий ва муҳим вазифа сифатида қаралган. Ва айтиш мумкин у ўта мураккаб ва масъулиятли жараёндир. Инсон тарбия орқали камолотга эришади. Бироқ бу нарсага бирданига эришиш асло мумкин эмас.

Тарбия босқичма-босқич олиб борилади.

Оила тарбияси. Бу ерда бува-буви, ота-она, ака-опаларнинг бирлиги назарда тутилади.

Мактабгача тарбия муассасалари тарбияси. Муассаса мудираси, тарбиячилар фаолияти.

Мактаб тарбияси.

Академик лицейлар ва касб-ҳунар коллежлари тарбияси.

Олий ўқув юртлари тарбияси.

Айрим болалар умумий ўрта таълимни олгач, турли жойларда меҳнат фаолиятларини бошлашлари мумкин. Ўша масканларда тарбия ўзига хос хусусиятга эгадир.

Юқорида зикр қилинган таълим-тарбия муассасаларида тарбия ранг-баранг тарбия принциплари, шакл ва методлари асосида олиб борилади.

6. Тарбиявий ишларнинг шакл ва методлари

Ўзбек халқининг тарбияшунослик тарихига назар ташланса, у доимо тарбия билан шуғулланган. Уларнинг тарбияланганлик даражаси турлича бўлган. Одобли болалар ва одобсиз болалар ёнма-ён юришган. Бундай далиллар ёзма ёдгорликларда ўз ифодасини топган.

Тарбияда тарбия ишларининг таъсирчанлиги, қай йўсинда олиб борилиши, қандай шаклда ташкил қилиниши муҳим аҳамият касб этади. Ҳозирги болалар „ундоқ қил, бундоқ қил“ қабилидаги панд-насиҳатларни хуш кўришмайди. Шунинг учун тарбиянинг таъсирчан шакл ва методларини излаш, ижод қилиш тарбиячининг асосий вазифасидир.

Болага „меҳнаткаш бўл“, „мулойим бўл“, „катталарни ҳурмат қил“ каби сўзларни қанча айтманг, бу унга таъсир қилмайди. Шундай насиҳатлар ўрнига „Зумрад ва Қиммат“ эртагини ўқитсангиз ёхуд шу эртақ асосидаги бадиий фильмни намойиш қилсангиз, бу болага тезда таъсир қилади, ундан тегишли хулоса чиқаришга ҳаракат қилади.

Тарбия таъсирчанлигини ва самарадорлигини ошириш учун бу жараёнда болаларнинг фаоллигига эришиш мақсадида тарбиянинг турли шаклларида фойдаланилади.

Боланинг энг сеvimли машғулоти ўиндир. Айниқса, **ҳаракатли ўинлар** орқали болалар ҳам жисмонан, ҳам ақлан камолга ета борадилар.

Тарбияда болаларнинг **тақлидчилигидан** фойдаланиб, уни тўғри йўналтириб, яхши, обрў-эътиборли, машҳур кишиларга эргаштириш муҳим. Бола ёмонларга эргашганидан кўра яхшиларга эргашгани афзал.

Табиат қўйнига **сайр**, диққатга сазовор жойларга, қадимий шаҳарлар (Хива, Самарқанд, Бухоро)га **экскурсиялар** уюштириш боланинг соғлом ўсишига, эстетик дидини тарбиялашга, миллий қадриятларга, Ватанимиз тарихига ҳурмат туйғуларини шакллантиришга ёрдам беради.

Китобхонлик бола тафаккурининг юксалишида, ҳаёт ва турмушда турли воқеа ҳамда ҳодисаларни қиёсий таҳлил қилиш кўникмаларини шакллантиришда, зеҳнини оширишда муҳим аҳамият касб этади.

Турли мавзуларда **баҳс-мунозаралар** ўтказиш орқали болани тез фикрлашга, нутқини ўстиришга, ҳозиржавоб бўлишига ўргатилади.

Ранг-баранг мавзуларга бағишланган **кечалар**, машҳур кишилар билан **учрашув кечалари**, байрам ва маросимларда ўтказиладиган кечалар бола тарбиясига самарали таъсир қилади. Бу, албатта, тарбиячининг ижодкорлиги, маҳорати, салоҳиятига бево-сита боғлиқдир.

Маълумки, болалар тарбиясида турли ёндашув, ранг-баранг усул ва методлардан фойдаланилади. Бу жуда муҳим педагогик жараён ҳисобланади. Бундай методларни қўллашда болаларнинг ёши, характери, билими, дунёқараши, ички дунёси ва шу каби-ларни ҳисобга олиш зарур.

Кичик ёшдаги болалар (туғилганидан то мактабгача давр) эркалаш, мақташни хуш кўришади. Демак, тарбияда **эркалаш ва мақташ** муҳим ўринни эгаллайди.

Рағбатлантириш боланинг руҳини кўтаради, янада яхши бўлиб ўсишига ёрдам беради. Бироқ эркалаш, мақташ ва рағбатлантириш меъеридан ошиб кетмаслиги лозим.

Болалар билан **савол-жавоблар**, **суҳбатлар** уюштириш жараёнида улар бурро-бурро сўзлаш, фикрларини аниқ баён этишга

ўрганадилар. **Танбеҳ бериш** болаларни сергак бўлишга, хатоларини ўз вақтида тўғрилашга даъват этади.

Болаларнинг ахлоқ-одобини, феъл-атворини, хуллас, тарбияланганлик даражасини оширишда **ўрпақ қилиб кўрсатиш, намуна қилиш** зарурий ва муҳим тарбиявий усулдир.

Такрор таъкидлаймизки, болалар тарбияси самарадорлигини ошириш, уларни баркамол инсон ва ҳар томонлама соғлом қилиб тарбиялашда, бу ишларни тўғри олиб боришда ранг-баранг шакл ва методлардан ўринли фойдаланиш, тарбиячиларнинг бу борадаги ижодкорлиги муҳимдир.

Ахлоқий тарбия

Болаларнинг ахлоқий тарбияси ҳақида сўз борар экан, дастлаб уларнинг ёши ва вояга етгунча даврларни ҳисобга олиш зарур: гўдаклик даври, боғча ёши даври, кичик мактаб ёшидаги ўқувчилик даври, умумий ўрта таълимдаги ўқувчилик даври, касбухона коллежи ёхуд академик лицейдаги ўқувчилик даври.

Шундай экан, ахлоқий тарбия йўналишлари, тамойиллари, усул ва методлари, шакллари, мазмуни турли-турли бўлиши табиий ҳолдир. Бундай ҳолатда тарбиячилар тарбиявий ишларини болаларнинг ёш даврларини тўла ҳисобга олган ҳолда олиб боришлари лозим. Бу тарбиянинг асосий қонуниятидир.

Президентимиз „Маънавият жуда нозик тарбиявий соҳа“ деб сабоқ берар экан, ўша ҳикматнинг негизида ахлоқий тарбия муаммоси турибди. Бу ҳақда юртбошимиз шундай дейди: „...ахлоқ — маънавиятнинг ўзаги. Инсон ахлоқи шунчаки саломалик, хуш муомаладангина иборат эмас. Ахлоқ — бу, аввало, инсоф ва адолат туйғуси, имон, ҳалоллик дегани“, („Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари“, Т. „Ўзбекистон“, — 1995, 53-бет). Болалар тарбиясида тарбиячилар шу қоидага риоя қилишлари керак.

Зотан, ахлоқсиз ва одобсиз киши ҳеч қачон маънавиятли инсон ҳисобланмайди.

Демак, ахлоқий пок инсонларни тарбиялаб етиштириш бугунги кундаги долзарб муаммодир. Давлат аҳамиятига эга бўлган бу муаммони ҳал қилиш иши одамларнинг гўдаклигидан бошланиши лозим.

Шарқ мутафаккирлари ахлоқни икки гуруҳга ажратишган. Чунончи, яхши хулқ ва ёмон хулқ. Улар яхши хулқни ривожлантириш, такомиллаштириш қоидалари ва методларини кўрсатиб беришган.

Юртбошимизнинг „Ахлоқ — бу, аввало, инсоф ва адолат туйғуси, имон, ҳалоллик дегани“ каби фикри пурмаъно бўлиб, у Шарқ мутафаккирларининг фикрларини тўлдиради ва фалсафий-ахлоқий маъно касб этади. Шунинг учун бизнинг тарбиячиларимиз, тарбияшунос олимларимиз ўзларининг амалий ва илмий фаолиятларида шу ҳикматли фикрларни методологик асос қилиб олишлари керак.

Ахлоқий тарбия ватанпарварлик, меҳнатсеварлик, экологик, эстетик, иқтисодий, ҳуқуқий, жисмоний сингари тарбия соҳаларини ўз ичига қамраб олади.

Ватанпарварлик тарбияси

„Ватан — инсоннинг киндик қони тўкилган тупроқ, уни камол топтирадиган, ҳаётига маъно-мазмун бахш этадиган табаррук маскандир“ дейилади „Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар“ рисоласида (51- бет). Дарҳақиқат, Ватан ҳар бир инсон учун муқаддасдир. Шу Ватанни асраш, унинг равнақи йўлида фидойи бўлиш, халқини севиш, ҳар бир қарич ерини, табиатини, бойликларини, обрўсини ҳимоя қилиш, хуллас, бутун борлигини жон қадар кўриш, уни ички ва ташқи душманлардан кўриқлаш ватанпарварликнинг худди ўзгинасидир.

Бу ахлоқий ғоя ва туйғуларни болалар онгига, шуурига сингдириш, қалбига муҳрлаб қўйиш барча тарбиячилар, бутун жамоа аъзоларининг мўътабар бурчи ва вазифасидир. Ёш мустақил давлатимиз ва Ватанимизнинг гуркираб яшнашида ватанпарварлик тарбияси муҳим аҳамият касб этади.

Меҳнатсеварлик тарбияси

„Меҳнат — меҳнатнинг таги роҳат“ дейди доно халқимиз. Ватан, халқ фаровонлиги, бахтли ҳаёт манбаи меҳнатдир. Шу маънода меҳнат тарбияси доимий равишда асосий вазифа ҳисобланади.

Меҳнат характери ва мазмунига кўра ақлий меҳнат ва жисмоний меҳнатларга гуруҳланади. Ота-она, тарбиячилар, муаллим-мураббийлар болаларнинг иқтидори, салоҳияти, қизиқишларига қараб, яъни бола нимага қизиқса, тарбиянинг шу турига эътиборни кучайтирадилар.

Республикада бозор иқтисодиёти шаклланаётган бир пайтда болаларни меҳнатсевар қилиб тайёрлаш меҳнат тарбиясининг

асосий мақсадларидан биридир. Бунда, албатта, шаҳар ва қишлоқлардаги меҳнат тафовутлари, ўзига хос хусусиятлари, тамойиллари, шарт-шароитлари назарда тутилиши керак.

Маълумки, қишлоқ жойларида, асосан, деҳқончилик, боғдорчилик, пахтачилик, чорвачилик ва шу кабилар билан машғул бўлишади. Демак, қишлоқда тарбиячилар тарбияни ўша қишлоқ ҳўжалиги меҳнати билан мослаштирадилар.

Шаҳарлик болалар шаҳар шарт-шароитига хос меҳнат турлари орқали меҳнатсеварлик руҳида тарбияланадилар. Тарбиячи шу ишда ўз салоҳиятини, ижодкорлигини, иқтидорини намоён қилади.

Тарбиячилар болалар онгига қишлоқ ёхуд шаҳар жойларида бозор иқтисодиёти шарт-шароитида ҳар қандай меҳнатдан фойда олиш малакаларини сингдиришлари зарур. Бу инсоннинг шахсий турмушини ҳамда давлат ва халқ фаровонлигини яхшилашда муҳим аҳамият касб этади.

Меҳнатсеварлик тарбияси жараёнида тарбиячилар қишлоқ ёки шаҳар болаларига меҳнат тарбиясини олиб боришда қуйидаги тарбия тамойили ҳамда вазифаларини назарда тутишлари лозим:

- меҳнатга иштиёқ;
- меҳнат самараси;
- жамоага ҳурмат ва жамоа бўлиб ишлаш кўникмалари;
- ҳамкорлик;
- жисмоний камолот;
- биродарлик ва дўстлик;
- муомала-муносабат;
- ватан ва халқ фаровонлиги;
- интизом;
- меҳнатнинг осон туридан қийин турига ўтиш;
- боланинг руҳиятига қараш;
- ҳашар;
- ижодкорлик;
- сабр-чидам ва матонат;
- ўзаро аҳиллик;
- сифат ва самарадорлик;
- вақт тежамкорлиги;
- ҳалол меҳнат ва шу кабилар.

Юқорида зикр қилинган ишларни амалга ошириш тарбиячилар, тарбия соҳаси бўйича дастур ва режа, дарслик ва ўқув қўлланмалар яратишга масъул олим-педагоглар ўз олдларига асосий тамойил ва вазифа қилиб қўйишлари мақсадга мувофиқдир.

Экологик тарбия

Экологик тарбия — атроф-муҳитга, оламга, одамга, ҳайвонот ва ўсимлик дунёсига муҳаббат ва эҳтиёткорона муносабатларни шакллантириш жараёнларидир. Табиатта маънавий етук муносабатни уйғотиш табиатшунослик, маънавий, ахлоқий, эстетик, экологик билимларга эга бўлишни тақозо этади. Болалар табиатни муҳофаза қилишнинг илмий асосланган маълумотлари — табиат бойликларидан унумли фойдаланиш, атмосфера ва атроф-муҳит тозалигини асраш, улардан тўғри фойдаланиш; табиат қонуниятлари, унинг ўзгариб туриши ҳақидаги билимларни эгаллаш; табиатдаги талафотлар оқибати; саноат корхоналари чиқиндиларининг зарари; ҳаво тозаловчи ўсимликлар, сув бойликлари, тупроқ ва уни заҳарловчи моддалар; ўрмон, чўл, саҳро, ўсимликлар, ҳайвонот муҳофазаси — ов қилиш қонун-қоидалари ва бошқалар ҳақидаги асосий тушунчаларга эга бўлишлари лозим.

Экологик тарбия табиатни ўрганиш ва унинг муаммолари хусусидаги синфдан ташқари турли машғулот шаклларида фойдаланишни талаб қилади. „Табиат ошиғи“, „Жонзотлар дўсти“, „Табиат — эстетика-экология“, „Жонажон ўлка“, „Ҳайвонот олами“ каби тўғарак ва факультатив курслар, „Ўрта Осиёнинг ўсимликлари дунёси“, „Табиат тадқиқотчилари“ сингари клублар, „Табиатни ўрганувчилар“, „Табиатни муҳофаза қилиш жамияти“ ва бошқа қизиқишлар бўйича бирлашмаларни ташкил этиш муҳим аҳамиятга эга. Ўз тумани ҳудуди, шаҳар, қишлоқ, вилоят, республика табиатини чуқур ўрганиб, унинг муҳофазасига бағишлаб тарғибот ишларини олиб бориш ҳам катта натижалар беради.

Болалар „Қизил китоб“ ҳақида маълумотга эга бўлишлари лозим. Унга жиддий муҳофазага муҳтож жойлар, қушлар, ҳайвонлар ва шу кабилар киритилиши, улар эса давлат томонидан назорат қилиниши ҳақида болаларга маълумот бериб бориш керак. Бироқ собиқ шўро даврида бутунлай унутилган табиатга муносабат, уни асраш билан боғлиқ миллий қадрият ва халқ анъаналарини қайта тиклаш, уларни болалар онгига сингдириш экологик тарбия муаммоларидан ҳисобланади. Зеро, экологик тарбия инсон саломатлиги ва фаровонлигининг гаровидир.

Эстетик тарбия

Гўзаллик оламни, одамни, кўнгилларни, руҳни яшнатади, поклик, мусаффолик, нозик ҳис-туйғулар бахш этади. Гўзаллик инсонни ижодкорликка, меҳнатга, эзгуликка илҳомлантиради

ва ундайди. Демак, гўзаллик ва гўзал туйғуларни инсон онгига, жонига, қонига сингдириш нурли истиқбол сари боришда кучқувват бағишлайди.

Инсон ҳаётига ва фаолиятига гўзалликни олиб кириш, унинг руҳини тетиклаштириш ва юксалтириш, ижодкорликка илҳомлантириш, поклаш билан эстетик тарбия шугулланади. Шунинг учун эстетик тарбия фалсафий-педагогик, маънавий-ахлоқий, маданий-маърифий характерга эгадир.

Эстетик тарбия муаммосини ҳал қилиш инсоннинг чақалоқлигидан бошланиб, умрининг охиригача давом этадиган тарбия жараёнларидир. Чақалоқликдан боғчагача бўлган даврда ранг-баранг ўйинчоқлар, турли-туман чиройли шаклдаги буюмлар, миллий руҳдаги аллалар айтиш, халқ қўшиқларини эшиттириш, гўзал табиат манзараларида, гулзорларда, сув бўйларида олиб юриш ва шу кабилар ота-оналарнинг муҳим тарбия шакл ва усулларида бўлиши зарур.

Боғча даврида эстетик тарбия кўпроқ гўзаллик бахш этадиган ўйинлар, эртақлар ўқиб бериш, мусиқа, табиат қўйнида сайр қилдириш, шеърлар ёдлатиш, бадий-маданий кечалар ташкил қилиш, қўшиқлар ўргатиш, айттириш ва шу сингари тадбирлар орқали олиб борилади.

Кичик мактаб ёшидаги болаларнинг эстетик тарбияси шакл ва усуллари, маъно-мазмун кенгайди, янада такомиллашади. Уларда гўзаллик туйғулари дарсда, синфдан ташқари ишларда, қўшимча дарслар жараёнида шакллантирилади.

Умумий ўрта таълим даврида болалар юқорида зикр қилинган тарбия шакл ва усуллари билан барча мамлакатимизнинг диққатга сазовор жойларига, қадимий шаҳарларга экскурсиялар уюштириш, ашула ва рақс дасталари, бадий уюшмалар, адабиёт, мусиқа тўгараклари орқали эстетик руҳда тарбияланадилар.

Юқори синфларда, академик лицей ва касб-ҳунар коллежларида эстетик тарбия фалсафий маъно-мазмун касб этиши лозим.

Тарбиячи ва муаллимлар тарбиявий фаолияти жараёнида қуйидаги тамойил ва вазифаларни назарда тутишлари мақсадга мувофиқдир:

- эстетик дидни шакллантириш ва ошира бориш;
- завқ олиш ва завқлантириш кўникмаларини ҳосил қилиш;
- эзгулик улашиш;
- гўзалликни хунукдан фарқлашга, яхшини ёмондан ажрата билишга ўргатиш;

- тунд бўлиб юрмаслик, очиқ чехра бўлиш;
- ширин ва мантиқий, бурро-бурро сўзлаш санъати;
- кўплаб китоб мутолаа қилиш;
- гўзал ва миллий кийиниш;
- ҳалол ва мулойим бўлиш;
- боғу роғлар, гулзорлар яратиш;
- бадий адабиёт, халқ оғзаки ижодига, мусиқага қизиқиш;
- табиатни асраш;
- байрамларда ота-оналарни, қариндош-уруғларни, устозларни қутлаш санъати ва ҳоказолар.

Тарбиячилар, ота-оналар, ўқитувчи-мураббийлар, маҳалла, жамоатчилик эстетик тарбия жараёнида юқоридаги вазифаларни амалга оширишда, биринчидан, ўзлари эстетик жиҳатдан тарбияли, иккинчидан, ўрнак бўлишлари, қолаверса, ўша тарбия шакл ва методларини ишлаб чиқишлари, улардан унумли ва самарали фойдаланишлари лозим.

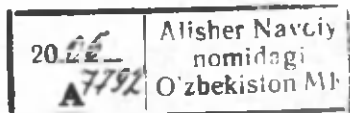
Иқтисодий тарбия

Мамлакатимизда бозор иқтисодиётига ўтиш ва бозор муносабатлари юксалаётган бир даврда иқтисодий тарбия долзарб масаладир. Зеро, бу тарбия миллий истиқлол ғоясининг таркибий қисми — халқ ва ватан фаровонлигини оширишда муҳим аҳамият касб этади.

Иқтисод тарбиясига халқимиз ва мумтоз педагог олимлар доимий равишда алоҳида аҳамият беришган. „Иқтисод, — деб таълим беради Абдулла Авлоний, — пул ва мол каби неъматларнинг қадрини билмоқни айтилув“. Зеро, пул ва мол ҳалол меҳнат эвазига келиши ва ҳалол бўлиши зарур.

Ислохотларнинг беш тамойилида „Иқтисодиётнинг сиёсатдан устуворлиги“ ҳамда „Бозор иқтисодига босқичма-босқич ўтишга асосий урғу берилдики, бу Ватан ва халқ фаровонлигини ошириш ва яхшилаш муаммосини ҳал қилиш билан боғлиқдир“. „Ислохот — ислохот учун эмас, инсон учун, унинг фаровон ҳаёти учун хизмат қилиши керак“ дейилади „Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар“ рисоласида. Халқ ва Ватан фаровонлиги биринчи навбатда иқтисодга бориб тақалади.

Бу вазифани амалга ошириш иқтисодий тарбияни тўғри йўналтириш ва такомиллаштиришни тақозо этади. Иқтисодий тарбияни яхшилаш учун оила — мактаб — маҳалла ҳамкорлигига эришиш зарур.



Бунда қуйидаги тарбия тамойилларига риоя қилиш лозим:

- ҳалол меҳнат орқали ҳалол пул топишга ўргатиш;
- тижорат, тadbиркорлик, ишбилармонлик туйғуларини шакллантириш ва тарбиялаш;
- тежамкорлик кўникма ва малакаларини ошириш;
- оилада, маҳаллада исрофгарчиликка чек қўйиш руҳини вужудга келтириш;
- шахсий, мактаб, давлат мулкани асраб-авайлаш;
- меҳнат самарадорлигини ошириш, сабр-қаноат тарбияси ва шу кабилар.

Иқтисодий тарбия, юқоридаги сингари тамойилларни тўғри ва онгли равишда йўналтирилса, кўпроқ самара беради. Иқтисодий тарбия боланинг ёшига мос ҳолда олиб борилиши лозим.

Ҳуқуқий тарбия

Мустақиллик тантанасидан сўнг қонун устуворлигига алоҳида аҳамият берила бошланди ва у ислохотларнинг беш тамойилидан биридир. Қонун устуворлиги, яъни унинг барчага баробар экани Адолат ва Ҳақиқат барқарорлиги учун муҳимдир.

Қонун устуворлиги масаласи муқаддас Қуръони Каримда ҳам, пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) ҳадиси шарифларида ҳам, мумтоз педагог олимларимиз асарларида ҳам, халқ тарбия анъаналарида ҳам асосий ўринни эгаллаган.

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси — халқимизнинг асосий қонунлар мажмуаси бўлиб, унда халқ бахтсаодати ҳимояси қонун йўли билан белгилаб қўйилган. Қолаверса, Президентимиз ўз асарларида қонун устуворлигининг аҳамияти, роли, қонун олдида барча тенг масъуллиги ҳақида таълимот берган.

Яқинда юртбошимиз ташаббуси билан ўлим жазосининг бекор қилиниши Ўзбекистон давлатининг инсонпарварлиги ва бу борада ривожланган давлатлар сафидан ўрин олаётгани, инсон ҳуқуқларининг барқарорлашаётганидан далолат беради.

Энг асосийси, юртбошимиз ва давлатимиз ҳуқуқий тарбияга диққат-эътиборни қаратмоқдаки, умумтаълим мактаблари, академик лицейлар, касб-хунар коллежлари, олий ўқув юртларининг таълим-тарбия режаларига, дастурларига ҳуқуқий тарбия фани киритилган.

Мустақилликдан олдин, собиқ Шўро тузуми даврида халқ ўз ҳуқуқларини билмаганлиги туфайли ва қонунга риоя қилин-

магани, мавжуд қонунларнинг амалда тескариси бўлгани туфайли халқ муте, қарам, ўзини қуллардай тутишга кўникиб қолганди.

Ҳар соҳада тараққиёт, ривожланиш, яхши турмуш бўлиши учун адолат ва ҳақиқат, уларнинг негизи бўлмиш — қонун устуворлиги бўлиши зарур, қолаверса, халқ ўз ҳуқуқларини билиши лозим.

Халқ ҳаёти ва турмушининг яхшиланиши, фаровон бўлиши учун ҳуқуқий онгнинг ўсишида ҳуқуқий тарбия муҳим омиллардан бири ҳисобланади.

Ҳуқуқий тарбия инсонларнинг, жамият аъзоларининг ўз ҳақ-ҳуқуқларини билиш ҳамда талаб қилиш ва айни чоқда халқ ва давлат олдидаги бурчларини англаш кўникмаларини шакллантиради.

Демак, ҳуқуқий тарбия жамият тараққиётининг негизидир. Шунингдек, болалар тарбиясида ҳуқуқий тарбия асосий ўринлардан бирини эгалламоғи, унга эътиборни кучайтирмақ лозим. Ҳозирги болалар ҳуқуқий жиҳатдан тўла тарбияланган ҳолда ҳаёт сари қадам қўйишлари зарур.

Жисмоний тарбия

Жамиятда ижтимоий ўзгаришлар, илмий-техник тараққиётга мувофиқ равишда болалар ўсиши ва ривожда тезлашув, унинг вужудида турли анатомик-физиологик ўзгаришлар рўй бермоқда. Ҳозирги пайтда ўсиб келаётган ёш авлод янги ҳаёт тарзига кўникишнинг машаққатли вазиятида маълум жисмоний тайёргарликни талаб қилади.

Ўзбекистон Республикасининг „Жисмоний тарбия тўғрисида“ги, „Таълим тўғрисида“ги Қонунларида Ўзбекистон аҳолисининг саломатлигини мустаҳкамлашга, ёш авлодни ҳар томонлама ривожлантиришга катта эътибор қаратилган. Унда мактабгача ёшдаги, бошланғич, таянч ва ўрта мактаб ўқувчиларини тарбиялашнинг услуб ва шакллари, қоидалари аниқ белгилаб берилган.

Жисмоний тарбия ва спорт, тозалик, ўқувчи саломатлигини ҳимоя қилиш ўсиб келаётган ёш авлоднинг соғлом турмуш тарзини таъминлашнинг омилларидандир. Жисмоний тарбия жараёнида фақат соғломлаштиришгина эмас, балки таълим ва тарбия вазифалари ҳам амалга оширилади.

Жисмоний тарбия болалар ҳаракат доирасини саломатлик асослари сифатида таъминлайди: руҳий тетиклаштиради, жисмо-

ний чиниқтиради, ижтимоий-ҳаётий фаолликка ундайди. Қолаверса, жисмоний тарбия боланинг бутун ҳаётини тўғри йўналтиришда марказий ўринда бўлиши керак.

Мактаблар ва мактабдан ташқари муассасаларда оммавий спорт мусобақалари баробарида махсус соғломлаштириш машғулотларини ҳам ўтказиш лозим. Бунда ҳудудий ва этник, ижтимоий, маданий омилларни ҳисобга олиш муҳимдир.

Ўқувчиларга тиббий санитария-гигиена хизмати кўрсатиш ҳозирги мактабнинг муҳим муаммосидир. Шунинг учун ўқувчиларни тиббий, санитария-гигиена хизматлари билан таъминлаш бўйича таклифлар ишлаб чиқилиши даркор. Ўқувчиларнинг таълими, меҳнати ва дам олишига доир тавсиялар алоҳида аҳамиятга эга.

Ўқувчиларнинг руҳий гигиена муаммоси руҳий-жисмоний жиҳатдан четга огишларнинг олдини олиш сабабларини ўрганишни талаб қилади. Шу сабабдан бу масала педагог ва руҳшунос олимларнинг диққат марказида турмоғи, мактаблар, мактабдан ташқари муассасалар шу ҳақда аниқ таклифлар билан чиқишлари керак.

Кейинги пайтларда „Жисмоний тарбия“ дарсликларининг чоп этилиши жисмоний тарбияга эътиборнинг ёрқин далилидир. Дарсликлардан ўрин олган мавзулар болаларнинг ёшига, физиономиясига мос келиши лозим.

Мустақилликни мустаҳкамлашда, Ватан ҳимоясида, турли меҳнат жойларида жисмоний соғлом кишилар зарур. Бунда жисмоний тарбиянинг ўрни ва аҳамияти беқиёсдир.

Тарбиячилар жисмоний тарбия жараёнида жисмоний жиҳатдан соғломликни таъминлаш баробарида болаларнинг руҳий тетиклиги, ахлоқий юксалиши, жасурлиги, мардлиги, ўзига ишонч, матонат, чидамлилиқ, чиниқиш ва шу кабиларга аҳамият беришлари зарур. Бошқача айтганда, жисмоний тарбияни юқорида зикр қилинган вазифаларни амалга оширишга йўналтириш лозим.

7. Маҳаллада бола тарбияси ишларини ташкил этиш

Бола тарбиясида маҳалланинг ўрни ва роли беқиёсдир. Шунинг учун ҳам халқимиз „Бир болага етти қўшни ота-она“ деб бежиз айтмаган. Тарбияда маҳалла таъсири кучлидир.

Бинобарин, маҳалла ижтимоий тарбиянинг асосий тармоғи ҳисобланади. У болага яккама-якка ёхуд жамоа бўлиб таъсир ўтказиши мумкин.

Маҳалла бола юриш-туришини, ўзини қандай тутишини, кўчада тенгқурлари билан ўзаро муносабатларини кузатиб боради, у яшаётган оилани, унинг турмуш тарзини яхши билади. Маҳалла аъзолари бола билан муносабатга киришганда ана шу ҳолатлардан келиб чиқади.

Маҳалла узлуксиз тарбия масканларидан бўлиб, у тарбиянинг турли шакл ва методларидан фойдаланиш имкониятига эга. Тарбия мазмуни эса баркамол инсонни тарбиялаб етиштиришдир.

Суҳбат. Агар бола тартибсизлик қилса, унинг ноҳўя хатти-ҳаракатлари сезилса, жамоатчилик ишларидан бўйин товласа, маҳалла оқсоқоллари у билан яккама-якка суҳбатлашадилар, панд-насихат қиладилар. Боланинг фикрларини эшитадилар. Бу, албатта, қисман бўлса-да, ўз самарасини беради.

Жамоа бўлиб таъсир ўтказиш. Яккама-якка суҳбатдан ўзига хулоса чиқариб олмаган бола оқсоқоллар кенгаши идорасига чақирилиб, улар ўз фикрларини у ёки бу шакл-мазмунда билдиришади. Керак бўлса, танбеҳ беришади, ота-онасини таклиф қилишади. Ўша болага жамоа бўлиб таъсир ўтказишади, одобли тенгқурларини ишга солишади ва ҳоказо.

Тўй-ҳашамлар, маърака-маросимларда хизматга жалб этиш. Маҳалла болалари (катта ёшдагилар) ёшига, куч-қувватига яраша хизматга бириктирилади: чой дамлаб туриш, даврага чой ёки овқат ташиш, маросимга келган машиналарга қараб туриш ва шу кабилар.

Ҳашар. Маҳаллада кам таъминланган ёхуд иқтисодий ночор қариялар уйларини таъмирлаш, маҳаллани ободонлаштириш, кўчат ўтказиш ва ҳоказо.

Бўш вақтни тўғри ташкил қилиш. Маҳаллада болалар учун ўйингоҳлар, кичик стадионлар қуриш ва у ерларда бадантарбия ва спорт ишларини ташкил қилиш ишлари муҳимдир.

Қолаверса, болалар билан тез-тез турли мавзуларда кечалар, учрашувлар ўтказиб туриш, шунингдек, маҳалла болаларни ташқи ғайри кучлар ёмон йўлга киритмаслигини, чекиш ва гиёҳвандлик кўчасидан юрмаслигини назорат қилишни кучайтириши зарур.

Бу муҳим ва зарур ишларни амалга оширишда оила, мактаб ва маҳалла ҳамкорлиги (биз болаларни тарбиялашда оила, маҳалла

ва мактаб ҳамкорлиги тўғрисида йўлланма бериб ўтирмаймиз, чунки бу хусусда 1993 йилда махсус концепция яратилган), бирга ҳаракат қилиши жуда катта самара беради.

Маҳаллада бола тарбияси қуйидаги мақсад ва вазифаларни амалга ошириши лозим:

- комил инсонни тарбиялаш;
- бирдамлик ва ҳамдамлик;
- жамоа орасида ўзини тутиш;
- катталарга ҳурмат;
- маҳалла озодалиги ва тинчлигини таъминлашга ўргатиш;
- ташқи ғайри кучлар таъсиридан асраш;
- чекиш, гиёҳвандлик, ичкиликбозликдан асраш;
- бўш вақтини тўғри ташкил қилиш;
- ҳашарларда болалар фаоллиги;
- спортга қизиқиш;
- миллий қадрият ва халқ анъаналарини қадрлаш;
- ҳар соҳада фаоллик, ташаббускорлик, ижодкорлик;
- миллий истиқлол ғоясига эътиқод ва шу кабилар.

8. „Меҳрибонлик уйлари“да тарбия

Етим-есирларга ғамхўрлик кучли ижтимоий сиёсатнинг ажралмас қисмидир. Бу сиёсатнинг амал қилиши халқимизнинг узоқ тарихига бориб тақалади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Каримов бундай дейди: „Ватандошларимиз бир-бирларига елкадош, аҳил-иноқ бўлиб яшашида, етим-есирлар, ногиронлар, қариялар ва болалар, қаровсиз ва муҳтож кишиларимиз ҳимоясини ташкил қилишда ўзимизнинг кучимизни ва меҳнатимизни ҳеч қачон аямаймиз“ („Ўзбекистон иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишлари“, Т., „Ўзбекистон“, 1993, 41-бет). Бизнинг жамиятда етим болаларга ғамхўрлик ғояси дастуруламал бўлиб келмоқда. Бу масала Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида ва „Таълим тўғрисида“ги Қонунда ўз ифодасини топган.

Шунингдек, боқувчисидан у ёки бу сабаб билан маҳрум бўлган етим-есирларга ғамхўрлик қилиш муқаддас Қуръони Каримда ҳам, пайғамбаримиз Муҳаммад (с. а. в.) ҳадисларида ҳам алоҳида кўрсатилган. Тарихда ўтган фузалою уламоларимиз, донишманд шоир ва олимларимиз етим-есирлар тарбиясига алоҳида эътибор бериб, бу ҳақда пурмаъно ҳикматли фикр ва насиҳатларини беришган.

Хуллас, боқувчисидан маҳрум бўлган болаларга кўмаклашиш, уларни тарбиялаш ўзбек халқининг азал-азалдан урф-одати ва анъанасига айланган.

Бизнинг мамлакатимизда боқувчисидан маҳрум бўлган етим-есирлар учун „Меҳрибонлик уйлари“ ташкил қилинганки, уларнинг таълим-тарбиясини давлат таъминлайди.

Бу болаларнинг тарбиясида уларнинг руҳий кечинмаларини, чунончи, қалбидаги қандайдир кемтикликни, ўксикликни, ота-она меҳрига зориқиш туйғуларини, феъл-атворидаги норозилик кайфиятларини албатта ҳисобга олиш зарур.

Тарбиячилар эса, ўз навбатида, улардаги инжиқликларни, нафратни, кайфиятидаги ўзгарувчанликни кечириб, тарбия натижасини сабр-тоқат билан кутишлари ва тарбияни узвий равишда олиб боришлари, меҳр-оқибат кўрсатишлари, ота ва она сингари ғамхўрлик қилишлари керак. Шунингдек, талабчанлик билан меҳрни қўшиб олиб боришлари лозим.

„Меҳрибонлик уйлари“ болаларини тарбиялашда тарбиячилар уларнинг психологиясини, хулқ-атворини, кўнглини, камолот даражасини, муомала маданиятининг ўзига хос хусусиятларини, талаб ва эҳтиёжларини, қизиқишларини, ижтимоий қарашларини, турмушга муносабатини, савияларини, иқтидорини, салоҳиятини, дунёқарашини, таъсирчанлигини ва шу кабиларни яхши ўрганиб, тарбияни тегишли педагогик йўналишларда олиб боришлари мақсадга мувофиқдир.

„Меҳрибонлик уйлари“га маҳалла, жамоатчилик, давлат ва нодавлат ташкилотлар, ҳомийлар эътиборни кучайтирсалар, тарбияланувчиларда давлат ва жамиятга, ўзлари тарбияланаётган маскан ва устозларига ҳурмати шаклланади, чуқур илдиз отади.

9. Нуқсонли болалар тарбияси

Нуқсонли болаларга: кўзи ожизлар, карлар, соқовлар, ақли заифлар, ногиронлар (қўл-оёғи чўлоқлар) киради. Улар жамоадан ажралган, фаол муомала-муносабатдан маҳрум, одамларни, теварак-атрофни кўриш ва улардан лаззатланиш ёхуд завқ олиш имкони бўлмаган ҳолатдадирлар. Бундай болалар билан ишлаш жуда мураккаб ва қийин. Уларнинг феъл-атворлари, руҳи, кайфияти, қарашлари, фикрлашлари, ҳаётга муносабатлари турлича бўлади.

Демак, нуқсонли болаларни комил инсон қилиб етиштиришда ўзгача шакл ва методлардан, восита ва омиллардан фойдаланиш керак.

Аввало, уларнинг нуқсонларини қисман бўлса-да, бартараф этиш, қолаверса, келажакка ишонч ва умидворликни ошириш, ўзгаларга хос ва мос меҳнат орқали шахсий турмушга тайёрлаш махсус педагогика фани ва махсус мактаб-интернатларнинг асосий вазифасидир.

Бир нарсани алоҳида таъкидлаш керакки, нуқсонли болаларда турли руҳий-маънавий, психологик-педагогик таъсир орқали ўз-ўзига ишонч кўникмаларини шакллантириш, вужудга кела бошлаган шу ишончни ривожлантириш, мукаммаллаштириш энг зарурий тарбия шартларидан ҳисобланади. Ўз-ўзига ишонч туфайли улар жамиятнинг керакли аъзоси эканини англаб етадилар.

Қўл-оёғи ногиронларнинг етук рассом бўлиб етишгани, радио ва телевизорларни таъмирловчи уста эканлари ҳақидаги далиллар анчагина. Демак, ҳамма гап таълим-тарбиянинг махсус педагогика, махсус тарбия талаблари асосида йўналтирилганлигида, ғамхўрликда, тегишли шарт-шароитларни яратиб беришдадир.

Айниқса, нуқсонли болалар тарбиясида психологлар, шифокорларнинг ишини педагог, тарбиячилар билан ҳамкорликда ташкил қилиниши муҳим тарбиявий аҳамият касб этади. Улар бағрикенг, раҳмдил, меҳридарё бўлишлари лозим.

10. Қаровсиз ва назоратсиз қолган болалар тарбияси

Қаровсиз ва назоратсиз қолган болаларни бир жойга йиғиш ёки улар билан тарбиявий ишларни олиб бориш мисли кўрилмаган оғир ишдир. Бироқ ҳукуматимиз улар билан шуғулланиш, тарбия жойларига ўрнаштириш, уларга ғамхўрлик қилишга алоҳида эътибор бермоқда.

Қаровсиз ва назоратсиз болалар деганда қайси болалар назарда тутилади? Қандайдир сабаблар, аянчли воқеа ёки ҳодисалар туфайли ёхуд ташқаридан ўтказилган ёвузона таъсир сабабли ўз уйдан қочиб кетган болалар. Уларнинг тайинли кўним жойи бўлмайди. Бундай болалар ёки тиланчилик қилишлари, ёки ўғирлик билан шуғулланишлари мумкин.

Улар, аввало, ўжар ва қайсар бўлишади, шунингдек, ёвуз ниятли кишилар таъсирига тез бериладилар, сал нарсага ишониб, ҳар хил бемаъни, ножўя йўлларга кириб кетишлари осон бўлади.

Худди шунинг учун зикр қилинган қаровсиз ва назоратсиз қолган болалар тарбияси билан жиддий шуғулланиш долзарб масаладир. Улар билан маҳалла, жамоатчилик, ички ишлар бўлимларининг болалар нозирлари ва бошқалар машғул бўлишлари ва қуйидаги ишларни амалга оширишлари керак:

1. Қаровсиз ва назоратсиз қолган болаларни ҳисобга олиш рўйхатини тузиш;
2. Улар учун махсус тарбия муассасалари ташкил этиш ва шу жойга йиғиш.
3. Бундай болаларга ўзгача меҳр кўрғазиб, ғамхўрлик қилиб, турли махсус таълим-тарбия воситалари ҳамда шакл ва методлари тизими асосида тарбиявий ишларни олиб бориш.
4. Шунингдек, уларнинг ота-оналари, қариндош-уруғларини излаб топиш, лозим топилса, улардан фойдаланиш.
5. Қаровсиз ва назоратсиз қолган болалар тарбияси учун психологлар ёхуд тегишли малакали тиббиёт ходимларини жалб қилиш.
6. Уларни ташқи ёвуз ниятли кишилар таъсиридан озод қилиш.

Энг асосийси, уларни яхши инсон бўлиб етишишлари учун барча имкониятлардан унумли фойдаланиш лозим.

11. Концепцияни амалга оширишнинг илмий-услубий асослари

„Бола тарбияси концепцияси“да бола тарбиясига оид турли қарашлар ва тамойиллар тизими, бола тарбияси билан боғлиқ далиллар ва ҳодисаларни тушуниш, англаш, идрок этиш усуллари, шунингдек, бола тарбиясининг асосий ғоя ва йўналишлари ўз ифодасини топди. Уни яратишда Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Каримов асарларида илгари сурилган тарбия ғоялари, Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, „Таълим тўғрисида“ги Қонун, мумтоз педагог олимларнинг ижтимоий-педагогик, фалсафий-маърифий қарашлари, халқ педагогикаси методологик асос бўлиб хизмат қилди.

Муқаддас Куръони Карим ва пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) ҳадисларидаги, Имом Бухорий, Ат-Термизий, Нақшбанд, Имом Ғаззолий, Шайх Нажмиддин Кубро каби фузаларнинг алломаларнинг, Юсуф Хос Ҳожиб, Ал-Беруний, Ал-Форобий,

Алишер Навоий сингари олиму шоирларнинг асарларидаги бола тарбиясига оид фикрлар умумлаштирилиб, чиқарилган умумий хулосалар бир тизимга келтирилди.

Энг асосийси, мазкур „Бола тарбияси концепцияси“га миллий истиқлол ғояси тўла сингдирилди, унда фалсафий-тарбиявий, ижтимоий-педагогик, маданий-маърифий, ахлоқ-одобга оид фазилатлар қоидалари, ҳозирги замон тарбия тамойиллари ўз ифодасини топди.

Концепцияни болалар қалбига ва онгига сингдириш таълим-тарбиянинг турли шакллари, методлари орқали амалга оширилади. Бунда қуйидаги вазифаларни бажариш назарда тутилиши лозим:

- оилада, мактабгача тарбия ва таълим муассасаларида болалар ва ёшларнинг ёшига, хулқ-атвориغا мос ҳолда миллий истиқлол мафкураси асосида миллий тарбияни сингдиришни ва шу руҳда тарбиялашнинг дифференциал тарбиявий-психологик дастурини яратиш;
- „Таълим тўғрисида“ги Қонун ва юртбошимиз асарларида илгари сурилган тарбия ғоялари, миллий қадриятлар ва халқ анъаналарини тарбия жараёнида татбиқ этиш ишларини узлуксиз тарзда олиб бориш;
- тарбия дастурлари ва режалари, дарслик ва қўлланмаларда миллий истиқлол мафкурасини, миллий анъаналарни, халқ тажрибаларини, ҳозирги замон тарбия йўсинини тўла ва теран акс эттириш;
- тарбия жараёнига ҳозирги замон педагогик технологияларини жорий этиш;
- „Меҳрибонлик уйлари“даги болалар, нуқсонли бор, қаровсиз ва назоратсиз қолган болалар тарбияси учун зарур бўлган махсус педагогика ва тарбия талабларига мос дастурлар, дарслик ва қўлланмаларни илмий-услубий жиҳатдан мукамаллаштириш;
- тарбиячи кадрлар малакасини оширишни юқори савияга кўтариш;
- жойлардаги тарбиявий ишларни янада яхшилаш мақсадида:
 - а) тажриба алмашишни тўғри йўлга қўйиш ва тажрибаларни оммалаштириш;
 - б) тарбия масканларини компьютерлаштириш ва тарбия учун керакли кўرғазмалли қуроллар, видеофильмлар тайёрлаш;

- тарбия назарияси ва методикаси бўйича илмий кадрлар тайёрлашни янада яхшилаш, илмий-тадқиқот ишларини ривожлантириш;
- болалар тарбиясини, уларнинг онгини, миллий тафаккурини теранлаштиришга, эстетик дидини ўстиришга, дунёқарашини кенгайтиришга, ватанпарварлик, халқпарварлик ва инсонпарварлик туйғуларини шакллантиришга хизмат қиладиган бадиий адабиётларни оммавий нусхада чоп этиш ва шу кабилар.

Бир нарсани алоҳида таъкидлаш лозимки, концепция ҳамма нарсани тўла-тўқис қамраб олиши қийин. Шунинг учун уни амалга оширишда тарбиячиларнинг ижодкорлиги, ўз устида ишлашлари, янги-янги тарбия методларини ўйлаб топишлари лозим.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. **Каримов И. А.** Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Т., „Ўзбекистон“, 1992.
2. **Каримов И. А.** Ўзбекистон — келажаги буюк давлат. Т., „Ўзбекистон“, 1992.
3. **Каримов И. А.** Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура, 1- жилд, Т., „Ўзбекистон“, 1996.
4. **Каримов И. А.** Янгича фикрлаш ва ишлаш — давр талаби, V жилд, Т., „Ўзбекистон“, 1997.
5. **Каримов И. А.** Маънавий юксалиш йўлида. Т., „Ўзбекистон“, 1998.
6. **Каримов И. А.** Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Мулоқот журнали, 1998 йил, 5- сон.
7. **Каримов И. А.** „Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда“, Т., „Ўзбекистон“, 1999.
8. **Каримов И. А.** Баркамол авлод орзуси, Т., „Ўзбекистон“, 1999.
9. **Каримов И. А.** Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз. VIII жилд, Т., „Ўзбекистон“, 2000
10. **Каримов И. А.** Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қурамыз, VII жилд, Т., „Ўзбекистон“, 1999.

* * *

11. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т., „Ўзбекистон“, 1992.
12. „Таълим тўғрисида“, „Кадрлар тайёрлаш миллий дастури“, („Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори“ китоби), Т., „Шарқ“ нашриёт-матбаа концерни. 1997.
13. Қуръони Карим. Т., „Чўлпон“, 1993.
14. Ахлоқ-одобга оид ҳадис намуналари, Т., „Фан“, 1990.
15. **Имом Бухорий.** „Ҳадис“, 4 жилдлик, Т., Қомуслар бош таҳририяти, 1992.
16. **Имом Термизий,** Саҳиҳи Термизий, Т., Қомуслар бош таҳририяти, 1993.

* * *

17. **Авлоний А.** Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ. Т., „Ўқитувчи“, 1992.
18. **Азаров Ю. П.** Болаларни севиш санъати, Т., „Ўқитувчи“, 1992.

19. **Беруний, Абу Райҳон.** Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар, Т., 1968.
20. **Бехбудий М.** „Танланган асарлар“, Т., „Шарқ“ нашриёти, 1994.
21. **Жабборов И.** Ўзбек халқ этнографияси, Т., „Ўзбекистон“, 1994.
22. **Жовлиев Т.** Анъаналар — ҳаёт сабоғи, Т., „Ўзбекистон“ 1992
23. **Зиёмуҳамедов Б.** Маърифат асослари, Т., „Ўзбекистон“, 1998.
24. **Иномова М.** Оилада болаларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси. Т., „Фан“, 1999.
25. **Исроилов Ш.** Миллий қадриятлар. Мактабгача тарбия журнали, 1992 йил, 3- сон.
26. **Кайковус.** Қобуснома. Т., „Ўқитувчи“, 1986.
27. **Малюнова Р., Ҳайдаров М.** Қадриятлар, урф-одатлар, „Бошланғич таълим“ журнали, 1994 йил 9—10- сонлар.
28. **Маҳкамов У.** Ахлоқ-одоб сабоқлари. Т., „Фан“, 1994.
29. **Мусурмонова О.** Маънавий қадриятлар ва ёшлар тарбияси. Т., „Ўқитувчи“, 1996.
30. **Мусурмонова О.** Оила маънавияти — миллий ғурур. Т., „Ўқитувчи“, 1999.
31. **Мунавварова А.** Оила педагогикаси, Т., „Ўқитувчи“, 1994.
32. **Алишер Навоий.** Маҳбуб ул-қулуб, Т., 1997.
33. **Очилова Н.** Наврӯз, Т., „Фан“, 1992.
34. **Очилов М., Очилова Н.** Ўқитувчи одоби, Т., „Ўқитувчи“, 1997.
35. **Очилов М.** Ахлоқий тарбия, Т., „Ўқитувчи“, 1992.
36. **Очил, Сафо.** Қалб гулшани, Т., „Ўқитувчи“, 1993.
37. **Очил, Сафо.** Инсон зийнати — одобдир. Т., „Ўқитувчи“, 1996.
38. **Очил, Сафо.** Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари (Ўзбекистон Республикаси Президенти, академик И. А. Каримов асарлари мисолида), Т., „Ўқитувчи“, 1999.
39. **Рашидов А.** Миллий анъаналар — тарбия манбаи, „Халқ таълими“ журнали, 1993 йил, 3- сон.
40. **Саримсоқов Б.** Ўзбек маросимлари фольклори, Т., „Фан“, 1986.
41. **Темур тузуклари.** Т., Ф. Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1996.
42. **Тўраева О.** Бола азиз, одоби ундан азиз. — Тошкент: „Ўқитувчи“, 1986.
43. **Ҳошимов К.** Талабаларни миллий қадриятларимиз асосида ахлоқ-одоб руҳида тарбиялашлик // Илмий-назарий конференция материаллари. —Тошкент.; 1993.
44. **Ҳайдаров М.** Педагогик мерос — тарбия манбаидир. // Бошланғич таълим. — 1992.

45. Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. — Тошкент: „Юлдузча“, 1990.
46. Ҳошимов К., Очил С. Ўзбек педагогикаси антологияси (I—II жилдлар). Тузувчи-муаллифлар: —Тошкент: „Ўқитувчи“, 1995—1999.
47. Ўзбек энциклопедияси, I—XIV жилдлар. — Тошкент.; 1971—1980.
48. Қодиров Б. О. Ўзбек халқ педагогикасининг шаклланиши. Тошкент, „Фан“, 1992.
49. Қуранов М. Мактаб маъмурияти ва миллий тарбия. — Тошкент, „Фан“, 1997.
50. Ғозиев Э. Олий мактаб психологияси. — Тошкент, „Ўқитувчи“, 1997.

МУНДАРИЖА

Кириш	3
1. Жамият ва бола тарбияси	4
2. Бола тарбиясининг мақсад ва вазифалари	5
3. Тарбия ишларининг моҳияти ва мазмуни	7
4. Бола тарбиясининг асосий тамойил ва воситалари	8
5. Бола тарбиясининг босқичлари	10
6. Тарбиявий ишларнинг шакл ва методлари	10
Ахлоқий тарбия	12
Ватанпарварлик тарбияси	13
Меҳнатсеварлик тарбияси	13
Экологик тарбия	15
Эстетик тарбия	15
Иқтисодий тарбия	17
Ҳуқуқий тарбия	18
Жисмоний тарбия	19
7. Маҳаллада бола тарбияси ишларини ташкил этиш	20
8. „Меҳрибонлик уйлари“ да тарбия	22
9. Нуқсонли болалар тарбияси	23
10. Қаровсиз ва назоратсиз қолган болалар тарбияси	24
11. Концепцияни амалга оширишнинг илмий-услубий асослари	25
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	28

Бола тарбияси концепцияси /Ф. Муҳамедов, С. Очил, М. Ҳайдаров, З. Исмоилова, Л. Нурмухамедова; ЎЗР Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Низомий номидаги ТДПУ.— „Ўқитувчи“ НМИУ, 2006. 32 б.

1. Муҳамедов Ф. ва бошқ.

ББК 74.00

**ФАФУРЖОН МУҲАМЕДОВ, САФО ОЧИЛ, МАМАТ
ҲАЙДАРОВ, ЗУҲРА ИСМОИЛОВА, ЛАЙЛО
НУРМУҲАМЕДОВА**

БОЛА ТАРБИЯСИ КОНЦЕПЦИЯСИ

*„O‘qituvchi“ нашриёт-матбаа ижодий уйи
Тошкент — 2006*

Муҳаррир *С. Хўжааҳмедов*
Бадий муҳаррир *Ш. Хўжаев*
Техник муҳаррир *Т. Грешникова*
Мусахҳиҳлар: *З. Содиқова, Н. Жумаева*
Компьютерда саҳифаловчи *К. Ҳамидуллаева*

ИБ № 8749

Оригинал-макетдан босишга рухсат этилди 22.02.2006. Бичими 84x108^{1/32}. Кегли 10 шпонли. Гарн.таймс. Офсет босма усулида босилди. Шартли б. т. 1,68. Нашр. т. 2,0. 1000 нусхада босилди. Буюртма №15.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг „O‘qituvchi“ нашриёт-матбаа ижодий уйи. Тошкент—129, Навоий кўчаси, 30-уй. //Тошкент, Юнусобод даҳаси, Муродов кўчаси, 1-уй.

Шартнома 12—04—06.